

КРЕДИТНИЙ РИЗИК: ІДЕНТИФІКАЦІЯ, КЛАСИФІКАЦІЯ ТА МЕТОДИ ОЦІНКИ

Постановка проблеми. Розвиток банківської системи України має свої особливості. Зокрема, у банківській діяльності саме кредитні операції мають випереджаючі темпи розвитку, тоді як інші операції відстають від закордонних аналогів (операції з цінними паперами, факторингові, лізингові). Саме тому ідентифікація та оцінка кредитного ризику має важливе значення для подальшої успішної роботи банківських установ.

Аналіз останніх публікацій. Оскільки кредитування – це традиційна банківська операція, то проблеми оцінки ризику, який виникає під час здійснення кредитних операцій, завжди турбували науковців та практиків. Проблема визначення (ідентифікації) та оцінки кредитного ризику присвячені наукові праці вітчизняних та закордонних науковців – В.В. Вітлінського, О.В. Пернарівського, О. Євтуха, Л.О. Примостки, А.В. Белякова, С.Н. Кабушкіна, Дж. Сінкі, П. Роуза, І. Шарпа та ін.

Невирішені раніше частини проблеми. Проте невирішеними залишаються проблеми щодо чіткого визначення та класифікації кредитного ризику. Також в полі зору науковців та практиків знаходиться питання комплексної оцінки кредитного ризику.

Мета статті – дослідити різні підходи щодо визначення поняття “кредитний ризик” та його класифікації, охарактеризувати методи оцінки кредитного ризику, зокрема закордонний досвід та можливості його використання в Україні.

Виклад основного матеріалу. Кредитний ризик займає значне місце серед інших банківських ризиків. Різноманітні джерела економічної інформації подають багато визначень кредитного ризику. Деякі з них переплітаються та дублюються, а деякі вирізняються оригінальністю і нестандартністю підходу. Так, більшість науковців визначають кредитний ризик як ризик неповернення у встановлений термін основного боргу та процентів за кредитом, що належать кредитору відповідно до кредитного договору [4, 15].

В.І. Грушко, О.І. Пилипченко, Р.В. Пікус дають визначення кредитного ризику наступним чином: “Кредитний ризик може бути визначений як невпевненість кредитора у тому, що боржник буде

спроможним і матиме наміри виконати свої зобов'язання відповідно до термінів та умов кредитної угоди” [3].

Досить неординарний підхід до визначення кредитного ризику подає Р. Яворський: “Кредитний ризик – це ймовірність зміни грошового потоку як у кількісному, так і часовому вимірі під час кредитної операції як з боку кредитора, так і з боку позичальника” [18].

О.В. Пернарівський визначає, що кредитний ризик банку – це міра невизначеності щодо виникнення небажаних подій при здійсненні фінансових угод, суть яких полягає в тому, що контрагент банку не зможе виконати взятих на себе за угодою зобов'язань і при цьому не вдасться скористатися забезпеченням повернення позичених коштів [12, с. 44].

У зарубіжній практиці під кредитним ризиком розуміють можливий спад прибутковості банку або втрату частини акціонерного капіталу в результаті неспроможності позичальника погасити і обслуговувати отриманий кредит [7].

У Методичних вказівках з інспектування банків “Система оцінки ризиків”, схвалених постановою Правління НБУ від 15 березня 2004 року № 104, дається наступне визначення кредитного ризику:

“Кредитний ризик – це наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через неспроможність сторони, що взяла на себе зобов'язання, виконати умови будь-якої фінансової угоди із банком (його підрозділом) або в інший спосіб виконати взяті на себе зобов'язання” [10, с. 20].

Останнє визначення враховує всі моменти виникнення кредитного ризику, що пов'язані з контрагентами, позичальниками, емітентами. Але це перший підхід щодо визначення кредитного ризику. Він пов'язаний зі здійсненням активних операцій, особливо з кредитуванням як найбільш ризикованим у банківській справі. У цьому підході кредитний ризик розглядається у вузькому значенні.

Другий підхід розширює коло кредитного ризику і зазначає його присутність під час здійснення пасивних (депозитних) операцій. Це означає, що клієнт, який вкладає кошти в банк, є свого роду кредитором для банку. І для клієнта також існує кредитний ризик, тобто ризик того, що банк виявиться неспроможним виконати свої зобов'язання перед клієнтом у визначений час у повному обсязі.

Отже, кредитний ризик можна розглядати у вузькому та широкому значенні, що сприяє розумінню його економічного змісту.

У банківській діяльності варто розрізняти такі рівні кредитного ризику:

- кредитний ризик за окремою угодою – імовірність збитків від невиконання позичальником конкретної кредитної угоди;
- кредитний ризик усього портфеля – величина ризиків за всіма угодами кредитного портфеля. Відповідно для кожного рівня використовуються різні методи оцінки ризику і методи управління ним, вони зумовлені різними факторами.

Ризик окремого позичальника, зумовлений кредитоспроможністю, можна визначити як зовнішній. Цей вид ризику не залежить від банку. Кредитний ризик усього портфеля залежить від здатності банку правильно та ефективно управляти портфельним кредитним ризиком. Цей вид ризику є внутрішнім.

Ступінь кредитного ризику залежить від багатьох факторів, основні з яких наступні [6, 14]:

- ступінь концентрації кредитної діяльності банку переважно в одній галузі, чутливій до економічних змін;
- значна питома вага кредитів, виданих ненадійним клієнтам;
- концентрація діяльності банку в маловивчених, нових, нетрадиційних сферах;
- кредитування інсайдерів;
- внесення частих чи істотних змін у політику банку щодо надання кредитів, формування портфеля цінних паперів;
- введення в практику занадто великої кількості нових послуг протягом короткого періоду;
- несумлінність позичальника;
- прийняття як застави цінностей, що важко реалізуються на ринку, чи схильних до швидкого знецінювання.

Кредитні ризики як складову сукупних банківських ризиків класифікують за різними ознаками. Узагальнивши різні підходи щодо класифікації кредитного ризику [6, 11, 14], ми вважаємо за доцільне запропонувати наступну класифікацію за набором основних класифікаційних ознак (табл. 1).

Класифікація кредитних ризиків

Ознаки класифікації кредитних ризиків	Вид кредитних ризиків
За сферою виникнення	Ризик щодо позичальника Ризик щодо страховика Ризик щодо гаранта (поручителя) Ризик кредитного продукту Ризик зміни зовнішнього середовища банку
За ризиковою позицією	Ризик по одиничних ринкових позиціях Портфельний ризик
За рівнем прийняття рішень	Макроекономічний ризик Ризик на рівні банківської установи Ризик відповідальної особи
За напрямком використання кредитів	Ризик за споживчими кредитами Ризик за промисловими кредитами Ризик за інвестиційними кредитами
За рівнем прогнозованості	Прогнозований ризик Непрогнозований ризик
За причинами виникнення	Об'єктивний ризик Суб'єктивний ризик Законодавчий ризик
За доцільністю здійснення кредитних операцій	Виправданий ризик Невиправданий ризик
За розмірами втрат	Незначний ризик Великий ризик Критичний ризик
За рівнем здійснення аналізу	Індивідуальний ризик Спільний ризик
За методами мінімізації	Уникнення ризику Зниження рівня ризику Передача (страхування) ризику
За ймовірністю реалізації	Реалізований ризик Потенційний ризик
Залежно від характеру прояву	Моральний ризик Діловий ризик Фінансовий ризик

Продовж. табл. 1

Ознаки класифікації кредитних ризиків	Вид кредитних ризиків
За терміном дії кредитної угоди	Ризик по короткострокових угодах Ризик по довгострокових угодах
За фінансовими наслідками	Ризик, унаслідок якого є фінансові втрати Ризик, унаслідок якого є втрачена вигода Ризик, унаслідок якого є фінансовий дохід
За видом операцій кредитного характеру	Ризик при кредитуванні Ризик при операціях з векселями Ризик при лізингових операціях Ризик при факторингових та гарантійних операціях Ризик при акредитивах
За способом впливу на ризик	Ризик, що регулюється банком самостійно Ризик, що передається на страхування страховій компанії (гаранту, поручителю) Ризик, що розподіляється між іншими банками

Запропонована комплексна класифікація кредитного ризику дозволяє всебічно розглянути цей вид ризику та розробити дієві заходи щодо його оптимізації.

Таким чином, коли визначено, що являє собою кредитний ризик, проведено його класифікацію, постає необхідність ефективної оцінки кредитного ризику для можливості управління ним. Оскільки, як ми вже з'ясували, ризик і дохідність взаємопов'язані, то оцінка ризику дасть можливість кожному конкретному кредитору виявити, наскільки він може ризикувати. Тобто встановити відповідну допустиму межу, до якої банк може ризикувати, надаючи кредити. Якщо бути точнішими, то оцінка кредитного ризику дозволить виявити допустимий рівень ризику, який буде прийнятний для банку і не загрожуватиме його функціонуванню.

Критеріями оцінювання кредитного ризику є якісний та кількісний аналіз.

Якісний аналіз кредитного ризику полягає у визначенні джерел ризику. Джерела кредитного ризику – це ті фактори (чинники), які спричиняють невизначеність під час здійснення кредитних операцій. Виявлення джерел кредитного ризику – передумова ефективного управління ризиками, тому доцільно розглянути структуру кредитного ризику з точки зору причин його виникнення. Кредитний ризик може виникати з різних причин, які можуть залежати від банку (внутрішні) та які виникають незалежно від банківської установи –

проблеми позичальників, макроекономічні проблеми, форс-мажорні обставини (зовнішні).

Основні причини виникнення кредитного ризику на рівні окремого кредиту наступні:

- нездатність позичальника до створення адекватного грошового потоку, тобто виникнення фінансових проблем у діяльності клієнта, гаранта, страховика;
- ризик зміни якості забезпечення (вартості, ліквідності);
- моральні та етичні характеристики позичальника (недисциплінованість, подання завідомо неправдивої інформації, перешкоджання банківському контролю, шахрайство та ін.).

Крім того, автори статті [1, с. 86] вважають і, власне, знаходять цьому підтвердження у реаліях сьогодення, що не можна в подальшому ігнорувати позичальників – фізичних осіб, особливо з огляду на управління кредитними ризиками. Тому визначення факторів, які впливають на індивідуальний кредитний ризик позичальників – фізичних осіб, є важливим для банку. На цьому ж питанні акцентують увагу і російські науковці [8]. Вони вважають, що швидке зростання споживчого кредитування приводить до значного збільшення ризиків. Зростання ризиків споживчого кредитування має бути адекватно оцінене економістами і науковцями. Наука повинна дати відповідь на питання, коли настає межа фінансових можливостей населення і які фактори необхідно врахувати, щоб банки не потрапили в складну ситуацію. До чинників, які збільшують ризик кредитного портфеля комерційного банку, належать, зокрема, наступні:

- надмірна концентрація – зосередження кредитів в одному із секторів економіки, виді кредиту, географічному регіоні;
- надмірна диверсифікація, яка призводить до погіршення якості управління за відсутності достатньої кількості висококваліфікованих фахівців зі знаннями особливостей багатьох галузей економіки;
- валютний ризик кредитного портфеля;
- структура кредитного портфеля, якщо він сформований лише з урахуванням потреб клієнтів, а не самого банку;
- рівень кваліфікації персоналу банку та особисті якості працівників банку;
- зміна грошово-кредитної політики центрального банку (зміна норм обов'язкового резервування, ставки рефінансування, нормативів ризику та ін.);
- часті зміни в кредитній політиці банку (переорієнтація ресурсів на інші галузі, введення нових кредитних інструментів, зміна структури управління та ін.).

Якісна оцінка переважно здійснюється в декілька етапів. На першому етапі визначаються можливі джерела кредитного ризику, здійснюється аналіз кредито- й платоспроможності позичальників. На наступних етапах проводиться класифікація та структуризація кредитного ризику. Також визначається суб'єктивна складова кредитного ризику, намагаються з'ясувати інтереси суб'єктів ризику тощо.

Якісний аналіз тісно пов'язаний з кількісним. Оскільки після визначення факторів, які впливають на кредитний ризик, необхідно якомога точніше визначити їх кількісне значення. Кількісний аналіз кредитного ризику здійснюється різними методами, серед них найпоширеніші: статистичний метод; метод експертних оцінок; метод аналогій; аналіз чутливості (вразливості); методи імітаційного моделювання тощо. Найчастіше на практиці жоден з методів не використовується окремо.

Одним із основних способів кількісної оцінки кредитного ризику є аналіз платоспроможності та кредитоспроможності потенційного позичальника.

Методологія оцінки кредитоспроможності базується на застосуванні фінансових та нефінансових критеріїв. Опрацювавши велику кількість літератури з цієї проблематики [2, 5, 16], ми вважаємо необхідним подати наступну структуру моделей оцінки кредитоспроможності позичальника (рис. 1).

Класифікаційні моделі дозволяють за допомогою математичних, статистичних та експертних методів розподілити клієнтів на умовні групи. Вони включають рейтингові та прогнозні моделі оцінки кредитоспроможності. Рейтингові моделі представлені наступними видами: бальна (рейтингова) оцінка та кредитний скоринг як модифікація рейтингової оцінки. До прогнозних моделей належать: МДА – множинний дискримінантний аналіз (моделі Альтмана, Чессера), система визначення показників (модель Бівера), модель CART (Classification and regression trees – “класифікаційні та регресійні дерева”).

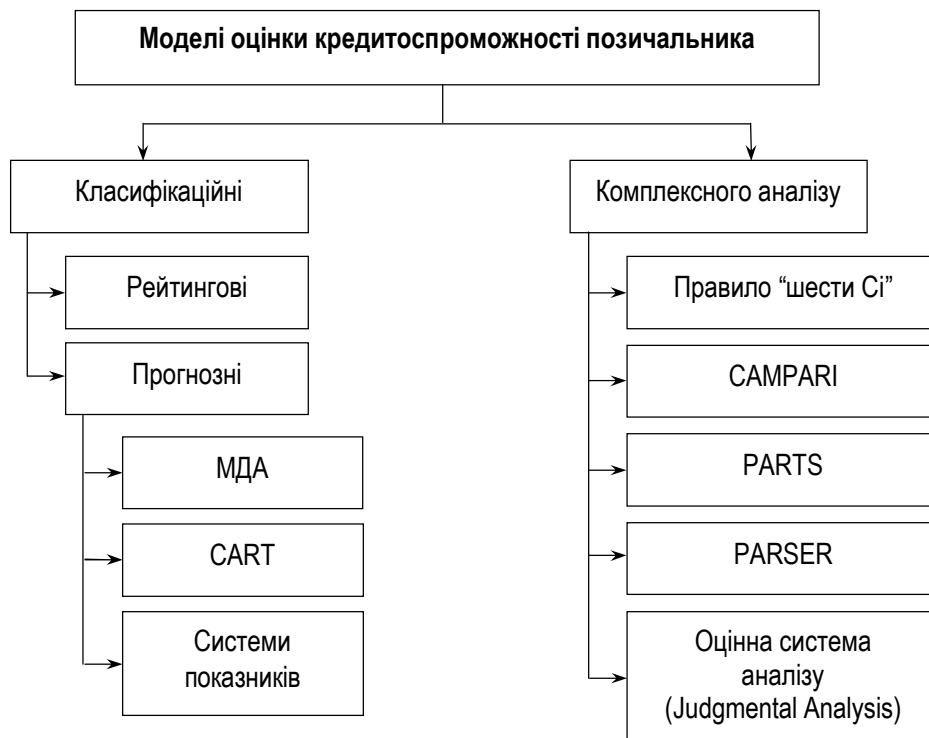

Рис. 1. Моделі оцінки кредитоспроможності позичальника

Рейтингова оцінка полягає в тому, що кожному позичальнику присвоюють відповідний рейтинг. Рейтинг залежить від того, скільки балів набирає позичальник. Бали розраховуються як добуток значення будь-якого показника та його питомої ваги в рейтингу (інтегрованому показнику). В зарубіжній практиці цікавим є створення незалежних рейтингових агентств, що слугує основою для визначення математичної вірогідності дефолта.

Моделей скоринга багато, кожна із них використовує свій набір факторів, що характеризує ризик, пов'язаний із кредитуванням позичальників, і отримує в результаті граничну оцінку, яка і дозволяє розподілити позичальників на "хороших" та "поганих". Суть же кредитного скорингу полягає в тому, що кожному позичальнику приписується притаманна лише йому оцінка кредитного ризику. При оцінці кредитних ризиків позичальників – фізичних осіб – це дані кредитної історії претендента на кредит, про його соціальний, професіональний та демографічний статус та багато іншого. При оцінці позичальників – юридичних осіб, даними звичайно є різні показники діяльності позичальника – так звані фінансові індикатори [17].

Модель CART (Classification and regression trees) поширена в західній банківській практиці. Це непараметрична модель, суть якої полягає в наступному: компанії-позичальники розподіляються на “гілки” залежно від значень обраних фінансових коефіцієнтів. Кожна “гілка” дерева розподіляється на “гілки” згідно з іншими коефіцієнтами. Точність класифікації складає близько 90 %.

Модель Бівера включає в себе так звану систему показників Бівера: коефіцієнт Бівера (КБ), рентабельність активів, фінансовий леверидж, коефіцієнт покриття активів власним оборотним капіталом, коефіцієнт покриття короткострокових зобов'язань оборотними активами. КБ розраховується як відношення притоку грошових коштів до короткострокових і довгострокових зобов'язань. Значення $КБ \geq -0,15$ свідчить про поганий фінансовий стан за рік до банкрутства.

Найбільш відомою моделлю МДА є модель Альтмана. Вона може бути використана для прогнозування банкрутства. Ця модель має вигляд:

$$Z = 1,2x_1 + 1,4x_2 + 3,3x_3 + 0,6x_4 + 1,0x_5,$$

де x_1 – відношення власного оборотного капіталу до загальної суми активів;

x_2 – відношення нерозподіленого прибутку до сукупних активів;

x_3 – відношення балансового прибутку до сукупних активів;

x_4 – відношення ринкової вартості акціонерного капіталу до позикового капіталу;

x_5 – відношення виручки від реалізації до загальної суми активів.

Правила класифікації для рівняння такі:

1. Якщо $Z < 1,81$ – вірогідність банкрутства дуже висока.
2. Якщо $1,81 < Z < 2,67$ – вірогідність банкрутства висока.
3. Якщо $2,67 < Z < 2,99$ – вірогідність банкрутства низька.
4. Якщо $Z > 2,99$ – вірогідність банкрутства дуже низька.

Проте застосування моделі Альтмана для українських підприємств практично неможливо. Оскільки, як правильно зазначено у роботі [13], в основу даної моделі покладений рівень рентабельності підприємства. Для країн з розвинутою економікою, дійсно, рівень рентабельності є визначальним індикатором фінансово-господарського стану, але в українських умовах ключова роль цього показника є сумнівною.

Недоліками класифікаційних моделей є переоцінка ролі кількісних факторів, довільність вибору системи базових кількісних показників, висока чутливість до неточності і невірогідності вхідних даних.

Моделі комплексного аналізу поєднують в собі кількісні та якісні характеристики позичальника. Так, наприклад, відомі наступні моделі комплексного аналізу, які використовують закордонні банки: американські – правило “шести Сі”, англійські – PARSER, PARTS, європейські та американські – CAMPARI. Для аналізу кредитоспроможності фізичних осіб застосовується оціночна система, яка базується на експертній оцінці.

Суть понять, що покладені в основу розрахунку кредитоспроможності, показана в таблиці 2, яка складена на основі даних [6, 9].

Таблиця 2

Моделі комплексної оцінки кредитоспроможності клієнта

“Правило шести Сі”	CAMPARI	PARTS	PARSER
1С – character – репутація позичальника	С – character – репутація позичальника	Р – purpose – цільове призначення кредиту	Р – person – репутація позичальника
2С – capacity – фінансові можливості	А – ability – здатність повернути кредит	А – amount – обґрунтування суми кредиту	А – amount – обґрунтування суми кредиту
3С – capital – капітал, власність	М – means – аналіз необхідності звернення за кредитом	Р – repayment – умови погашення	Р – repayment – умови погашення
4С – collateral – забезпечення	Р – purpose – цільове призначення кредиту	Т – term – термін кредиту	S – security – забезпечення, застава
5С – conditions – загальні економічні умови	А – amount – обґрунтування суми кредиту	S – security – забезпечення, застава	E – expediency – доцільність кредиту
6С – control – контроль	R – repayment – умови погашення I – insurance – спосіб страхування кредитного ризику		R – remuneration – винагорода банку

Моделі комплексного аналізу кредитоспроможності є досить привабливими для використання в українській практиці. Проте механічно переносити зарубіжний досвід в економічний простір України без урахування особливостей та специфіки функціонування українських підприємств неефективно. Крім того, необхідно

враховувати ряд недоліків, що виникають при здійсненні комплексного аналізу кредитоспроможності. Це недостатнє використання математичного апарату, суб'єктивізм експертів та брак методологічних матеріалів для проведення аналізу.

Висновки. Таким чином, враховуючи особливості розвитку банківської системи України, необхідно відзначити, що кредитування залишається основною операцією для банків, тому кредитний ризик є домінуючим серед інших банківських ризиків.

Кредитний ризик необхідно розуміти не лише у вузькому значенні, а й у широкому, тобто кредитний ризик і для позичальника, і для кредитора.

Розширена класифікація кредитного ризику сприяє кращому розумінню його економічного змісту та подальшому ефективному управлінню ним.

Крім того, дуже важливим етапом для подальшого моніторингу та контролю кредитного ризику є його оцінка. Як бачимо з вищевикладеного матеріалу, адекватно та достовірно оцінити кредитний ризик – складне завдання. Проте використання досвіду іноземних банків полегшує створення власної комплексної системи оцінки ризиків, зокрема і кредитного. Хоча всі моделі оцінки кредитного ризику, які використовуються за кордоном, потребують модифікації та пристосування до вітчизняних умов і не можуть бути застосовані у “чистому” вигляді.

Список літератури

1. Версаль Н.І., Олексієнко С.М. Кредитні ризики як важлива складова ризиків у банківській діяльності // Фінанси України. – 2002. – № 8. – С. 86-95.
2. Вишняков И.В. Методы и модели оценки кредитоспособности заемщиков. – СПб.: СПбГИЭА, 1998. – 51 с.
3. Грушко В.І., Пилипченко О.І., Пікус Р.В. Управління фінансовими ризиками. – Київ: Інститут економіки і права “Крок”, 2000. – С. 24.
4. Євтух О. Типові ризики іпотечного капіталу та управління ними // Вісник НБУ. – № 11. – С. 43-46.
5. Жоваников В.Н. Менеджмент кредитных рисков: теоретические аспекты и практические решения // Финансы и кредит. – 2003. – № 10(124). – С. 2-15.
6. Кабушкин С.Н. Управление банковским кредитным риском: Учеб. пособие. – М.: Новое знание, 2004. – 336 с.
7. Ковалев П. Методы повышения кредитной безопасности // Банковская практика за рубежом. – 2005. – № 6. – С. 36-41.
8. Козлов А.А. Проблемы развития банковской системы // Деньги и кредит. – 2005. – № 6. – С. 5-9.
9. Ли В.О. Об оценке кредитоспособности заемщика (российский и зарубежный опыт) // Деньги и кредит. – 2005. – № 2. – С. 50-54.
10. Методичні вказівки з інспектування банків “Система оцінки ризиків”, затверджені Постановою НБУ від 15.03.2004 № 104. – С. 20.

11. Павлюк С.М. Кредитні ризики та управління ними // Фінанси України. – 2003. – № 11. – С. 105-111.
 12. Пернарівський О.В. Аналіз, оцінка та способи зниження банківських ризиків // Вісник НБУ. – 2004. – № 4. – С. 44-48.
 13. Пластун О.Л. Аналіз кількісних методик прогнозування банкрутства підприємства та обґрунтування необхідності розробки сучасних вітчизняних аналогів // Вісник Української академії банківської справи. – 2006. – № 2(19). – С. 101-107.
 14. Севрук В.Т. Банковские риски. – М.: Дело ЛТД, 1994. – 72 с.
 15. Синки Дж. Управление финансами в коммерческих банках: Пер. с англ. – М.: Catallaху, 1994. – 820 с.
 16. Чайковський Я. Удосконалення методики комплексної оцінки кредитоспроможності позичальників // Вісник НБУ. – 2003. – № 11. – С. 30-34.
 17. Черкашенко В.Н. Этот “загадочный” скоринг // Банковское дело. – 2006. – № 3. – С. 42-47.
 18. Яворський Р. Розвиток банківської системи в Україні: Матеріали досліджень переможців всеукраїнського конкурсу “Економічні реформи в Україні”. – Київ, 1999. – С. 107.
- Отримано 09.08.2006

Гаряга, Л.О. Кредитний ризик: ідентифікація, класифікація та методи оцінки [Текст] / Л.О. Гаряга // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: збірник наукових праць. - Суми: УАБС НБУ, 2006. - Т. 17. - С. 318-329.